ТРАДИЦІЙНІ ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ ДИМЛЕНОЇ КЕРАМІКИ С.РОКИТА СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ: КОМПОЗИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Кубицька Н.В.,
аспірант

Львівська академія мистецтв

Жителі унікального осередку гончарства на Волинському Поліссі - села Рокити - зберегли традиції мистецького виготовлення та декорування гончарних виробів. Про давність гончарного ремесла в Рокиті свідчить характерний темний, так званий «димлений» керамічний посуд, що відповідав інтер'єру закіптюженої курної хати [1, с. 100]. Але зараз цей промисел занепадає, зникають із ужитку традиційні народні речі. Відповідно виникає проблема збереження національних традицій ужиткового мистецтва.

До 80-х років XX століття у Рокиті виготовляли переважно «сині» вироби[1], прикрашені характерним орнаментом. Саме декорування - важливий аспект творення виразного образу посуду, який продовжує цікавити дослідників у силу його символічності. Отже, метою роботи було обрано дослідження традиційних орнаментальних композицій на гончарному посуді з Рокити. Основними джерелами, на яких побудоване дослідження, крім літературних даних, є музейні матеріали рокитянської кераміки, зразки якої зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї (ВКМ) міста Луцька, та матеріали, досліджені автором під час експедицій у Рокиту.

На основі методу композиційного аналізу (за О.Хмельовським) [5, с.237-248] спробуємо встановити художні особливості орнаментів, виконаних гончарами. Дослідження декору в такому контексті дозволить визначити характерні риси волинського народного оздоблення посуду - види орнаментів та їх композиційне навантаження в структурі й функціях форми виробів.

Рисунок 1. Орнаментальні композиції на димлених виробах с.Рокити

Орнамент на виробах визначає територіальні особливості гончарства цієї місцевості, оскільки він тісно пов'язаний з побутом населення та оточуючим середовищем. Так, за

способами нанесення та видами декорування, можна визначити своєрідні риси кераміки Волинського Полісся. Дослідниця народної кераміки західних областей України К.І.Матейко зазначає, що для волинського посуду характерний типовий геометричний орнамент [4, с.93]. Прямі вертикальні та нахилені лінії у вигляді «сосонок», а також горизонтальні паралельні та хвилясті лінії дають загальне уявлення про декорування «синіх» гончарних виробів (рис.1). Геометричний характер орнаменту залежить передусім від техніки виконання. Димлені вироби Рокити, за поясненнями майстрів, «рисували» камінцем та «карбували» паличкою. Отже, в селі застосовували дві техніки нанесення орнаменту: лискування [3, с.81] (полірування [4, с.78]) і ритування [3, с.81] (гравірування [4, с.79]). Найпростішим способом декорування чорного посуду є лискування. Відомо, що до випалу стінки напівсухих посудин загладжували камінцем - вздовж і впоперек проводили лінії. Це сприяло зміцненню виробів за рахунок ущільнення черепка. З часом метод загладжування перейшов у декорування: рисунок камінцем на глиняному виробі утворював після випалу блискучий орнамент. Декор на гончарних виробах передає не лише відчуття краси, а й несе естетичну насолоду.

Дуже часто «рисували» вироби всією родиною - жінки та діти, а гончар лише інколи допомагав. В основному на його плечі лягала робота по виготовленню та випалу горщиків[2]. Але майстри не лише зображали «сосонки» та лінії для декорування, а й робили за їх допомогою посуд практичним та зручним при використанні. Для цього камінцем обводили денце, горлишко, вуха, щоб вони не різали руки[3]. Мотиви оздоблень поверхні посуду - це традиційні «сосонки» (рис.1.1-1.2, 1.4-1.8) або послідовне чергування вертикальних та навскісних ліній (рис. 1.3). Узори, в основі яких лежить рисунок, скомпоновані з нескладних графічних елементів геометричного характеру і побудовані на основі стилізації природних мотивів, адже Рокита скрізь оточена сосновими лісами. Тому можна говорити, що зображення в основному є геометричними, а через стилізовані «сосонки» передана сутність природних форм, за якими їх можна визначити.

Отже, загальні мотиви орнаменту виникають під впливом увібраної з середовища інформації, а інформаційна ємкість естетичного рішення твору проявляється у передачі тісного зв'язку людини з природою. Тому форми елементів орнаменту дозволяють говорити про світогляд та заняття людей, визначати особливості їх життя та побуту.

Щоб отримати повноцінний аналіз композиції з метою виявлення стильових ознак декору, потрібно звернути увагу на характер основних елементів - ліній та смуг загального рисунку, контрастів у поєднанні фактурних характеристик та інших засобів композиції. Композиційні прийоми творення зображень є досить різноманітними. Це, наприклад, статичність мотивів і ритмічне повторення одного і того ж елементу по колу посуду (рис. 2, 3), ритмічна рівновага композицій, створена завдяки однаковим масам зображення «сосонок» на кожному зразку тощо. Часто поряд з «рисованим» орнаментом посуд прикрашали і «карбуванням» (рис. 1.3, 1.6,1.8). «Горщір» «карбував» посуд сам після закінчення формування його на крузі. Цей орнамент наносився дерев'яним ножиком[4] або паличкою довжиною 10-15 см, яка має з однієї або з двох сторін зубці (3 або 4-5 зубців)[5]. Найпростіший вид такого узору - горизонтальні паралельні або хвилясті лінії. Вони в різних поєднаннях утворюють орнаментальні мотиви, характер яких залежить в основному від ритмічності розміщення окремих елементів та їх пропорцій. У селі хвилясті лінії називали «ключки», а прямі - «пасочки»[6]. «Рисований» і «карбований» орнаменти гончарі могли поєднувати на одній посудині (рис. 1.3, 1.6, 1.8). Для збагачення композиції, складеної з однакових орнаментальних елементів, гончарі користувалися різноманітними видами контрастів: співставлення прямих ліній з косими (рис. 1.3), прямих з хвилястими (рис.1.8), протиставлення фактур фону і лискованого орнаменту, поєднання темно-синього матового фону черепка і металевого кольору орнаменту.

Завжди декорування посуду майстер намг гався пов'язати з його формою. Характерною рисою в декорі рокитянської кераміки є укладання орнаментальних елементів на поверхні посуду за певними принципами, які засновані на дотриманні вимог краси (естетичність) та вжитковості (функціональність) виробів. Основним композиційним принципом орнаментування є підкреслення тектонічних частин посуду: шийки, тулуба, дна

тощо. Як відмічає К.І.Матейко, для поєднання форм виробів і орнаменту майстри поверхню звичайно ділять на орнаментальні поля [4, с.89], які відрізняються у відкритому (мисках, макітрах) та у закритому (горщиках, збанках тощо) посуді.

Для відкритого посуду характерний поділ виробів на три частини: вінця, тулуб і дно. Миски більшість майстрів декорують лише «рисованим» орнаментом у середині посудини (рис.2.1-2.6). На денці майже завжди малюють перехрещені горизонтальні та вертикальні лінії (рис. 2.5), проте деякі майстри додають ще й нахилені лінії (рис. 2.1 .-2.4, 2.6). На тулубі мисок зображають декор у вигляді «сосонок», що іноді чергуються з прямими вертикальними лініями (рис. 2.1,2.3,2.5). На вінцях або трохи нижче подають орнамент з ламаних ліній, нанесених камінцем (рис. 2.1,2.3,2.6), або ритований орнамент з хвилястих ліній (рис.2.4-2.5), що довершують декорування виробу.

Отже, для димлених мисок характерна композиція з центром на денці. Основним мотивом на мисках є, як зазначає Ю.П.Лащук, переважно велика зірка, заштрихована паралельними «смугами» [3, с.81]. По суті ж, такі орнаменти утворені з традиційних спрощених елементів «сосонок» (рис.2.2,2.6). Цікавими для аналізу розміщення орнаментальних композицій є макітри (рис.2.7-2.9). За даними багатьох майстрів, макітри не завжди «рисували» камінцем всередині, оскільки тертя маку або льону знищувало декор, а зовнішню сторону ні на мисках, ні на макітрах взагалі не прикрашали. Проте детальніші дослідження та виявлені зразки показали, що макітри орнаментували саме із зовнішньої сторони: «карбували» паличкою під вінцями[7] та «рисували» камінцем спрощені сосонки на тулубі[8]. Отже, призначення виробів також визначає розташування орнаменту.

Посуд закритих форм (гладишки, збанки, набірахи, горщики) має власні особливості декорування (рис.3.7-3.1). Дуже часто в горщиках підкреслюють орнаментом лише одну найбільшу тектонічну частину - тулуб, а вінця і дно залишається без прикрас, підпорядковуючись йому. Характерно, що всю поверхню тулубу вкривають лискованим орнаментом - «сосонками» (рис.3.7-3.10) або вертикальними смугами (рис.3.11), що йдуть навколо горщика. Ще одним способом декорування є нанесення ритованого орнаменту у вигляді хвилястих і прямих ліній у верхній частині тулуба, хоча іноді зустрічаються поєднання лискованого та ритованого орнаментів (рис.3.9-3.10).

Поверхня гладишок та збанків також ділиться на тектонічні частини - шийку, тулуб та денце. В основному орнаментом прикрашаються шийка та тулуб (рис.3.1-3.6).

На тулуб наноситься орнамент у вигляді «сосонок», а шийка, як другорядна частина часто декорується геометричним орнаментом у вигляді вертикальних ліній, що йдуть навколо об'єму (рис.3.1, 3.4, 3.5). Також декорують ці види посуду ритованим орнаментом, який поєднують із лискованим. «Карбують» шийку переважно прямими та хвилястими лініями, що йдуть горизонтально навколо виробу. Дещо меншу кількість виробів прикрашають ритованим орнаментом у верхній частині тулуба (на плечах) (рис.3.5).

Слід визначити, що всі ці способи розміщенім декоративних мотивів досконало продумані гончарами: композиційно вони завжди пов'язані з формами посуду, підкреслюють окремі його тектонічні частини та визначають побутове призначення. Гончарний виріб є довершеною формою, в якій завдяки умілому використанню законів композиції, її прийомів та засобів мистецьки поєднано технологію обробітку глини та техніки виконання орнаменту. Композиція виробу є цілісною: форма посуду і смислове навантаження орнаменту узгоджені за стильовим вирішенням. Тому твори гончарів здатні забезпечити фізичні, психічні та духовні запити споживачів.

Таким чином, аналіз орнаментики «синіх» вир обів Рокити дозволяє говорити про вікові традиції, які простежуються у техніках декорування, видах та композиційних особливостях орнаментальних мотивів. «Унікальна чорна кераміка із Старовижівського району на Волині, яка практично вже згасла (хоч окремі майстри ще є), більше надається для сувенірів. Вона чимось строгіша, наче з метал;/ карбована. Вона поруч з косівською - мов графіка проти акварелі. І, як на мене, «міжнародніша» чи що, зрозуміліша і японцеві, й індійцеві... І водночас - це суто своє, національне, самобутнє мистецтво» [2, с.200].

ЛІТЕРАТУРА

Веремійчик І.М. Гончарство // В кн.: Веремійчик І.М. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на

Волині. - Луцьк, 1995. - С.96-101.
2. Колодійчук Є.С. Ревні, або горщик у відставці // В кн.: Колодійчук Є.С. Диво зцілення: Розповіді з народознавства. - К.: Укр. письменник, 1993. - С.179-207.
3. Лащук Ю.П. Народне мистецтво Українського Полісся. - Львів: Каменяр, 1992.
4. Матейко К.І. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX - XX ст. (історико-етнографічне дослідження). - К., АН УРСР, 1959.
5 Хмдльовський О. Теорія образотворення: Кн.2. Образологіка системи бог і Бог. Кн.3. Категорія образу. - Луцьк: ЛДТУ, 2002.

Рисунок 2. Схеми розміщення орнаменту на мисках і макітрах з с. Рокити (вигляди виробів збоку і зверху): 1 - миска (ВКМ, інв. №); 2 - миска (музейна кімната загальноосвітньої школи І-ІІ ст. с.Рокита); 3 - миска (ВКМ, інв. №); 4 - миска (ВКМ, інв. №); 5 - миска (ВКМ, інв. №); 6 - миска (ВКМ, інв.); 7 - макітра, придбана у Є.П. Мороз, автор І.С.Мопоз; 8 - макітра, (ВКМ, інв. №); 9 - макітра, (ВКМ, інв. №).

Рисунок 3. Схеми розміщення орнаменту на гладишках, збанках і горщиках з с. Рокити: 1-2 - гладишка (музейна кімната загальноосвітньої школи І-ІІ ст. с.Рокита); 3 - гладишка (ВКМ, інв. №); 4-6 - збанок (музейна кімната загальноосвітньої школи І-ІІ ст. с.Рокита); 7 - горщик (музейна кімната загальноосвітньої школи І-ІІ ст. с.Рокита); 8 - варишок (зберігається у Н.Д.Мороз); 9 - горщик (ВКМ, інв. №); 10 - горщик (ВКМ, інв. №); 11 - горщик (ВКМ, інв. №).

Резюме. У статті на основі методу композиційного аналізу й мистецтвознавчого синтезу описано традиційні орнаментальні композиції димленого посуду с.Рокита Старовижівського району. Види орнаментів та їх розміщення на поверхні чорних виробів,

технічні та композиційні прийоми виконання дозволили визначити характерні риси народного декорування на території Волинського Полісся.

The summary. On the basis of a method of the composition analysis and synthesis traditional ornament compositions of a smoked utensils of the village Rokita of Starovyzshiv area are described in article. Kinds of ornaments and their position on a surface of black earthenware, technical and composition receptions of fulfillment have solved to define characteristic features of national decorations in Volyn Polissia.

ЗНОСКИ

[1] Так рокитянці називають димлені вироби за їх неповторний глибокий синій колір.
[2] Інформація отримана від Мороз Єви Панасівни (1943 р.н.) та Лазарук Євгенії Євтухівни (1929 р.н.)
[3] З власного досвіду розказувала Мороз Ніна Данилівна (1954 р.н.), дочка гончара Мороза Данила Іларіоновича (1925-1999)
[4] Інформацію записано від дружини гончара Терещук Анастасії Євтухівни, 1932 р.н.
[5] Інформацію записано від гончара Патейчука Василя Прокоповича, 1931 р.н.
[6] Інформацію записано від дружини гончара Лазарук Євгенії Євтухівни, 1929 р.н.
[7] Інформацію записано від гончара Патейчука Василя Прокоповича (1931 р.н.)
[8] Інформацію записано від Мороз Єви Панасівни (1943 р.н.) про майстра-гончара Мороза Івана Семеновича (?)

КНИЖКОВЕ ЗІБРАННЯ "НОВА КОЛЕКЦІЯ" БІБЛІОТЕКИ ВОЛИНСЬКОГО ЛІЦЕЮ (1819-1832) ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

Лисенко Л.В.,
аспірантка НБУВ НАН України

Національна спадщина кожної високо розвинутої країни визначає загальний рівень освіченості, духовності, межі наукового знання нації, і має важливе значення для формування її національної самосвідомості. З огляду на цю закономірність, в Україні здійснюються заходи по максимальному виявленню, обліку та збереженню історико-культурних пам'яток, серед яких важливе місце належить цінним книжковим колекційним фондам (штучно-утвореним чи історично -сформованим бібліотекам, зібранням та колекціям), які згідно з програмою "Державної реєстрації національного культурного надбання" є об'єктом обліку.

Однією з основних передумов для здійснення реєстрації історичних пам'яток є дотримання послідовних заходів при вивченні документального фонду, що забезпечує оперативність та всебічність його розкриття. Серед них: ретельний аналіз фонду що обліковується, складення описової статті, визначення категорії, до якої відноситься книгозбірня (бібліотека, зібрання, колекція), як об'єкту опису, заповнення інформаційних полів реєстраційного опису.

Підвищений попит істориків, археографів, джерелознавців, краєзнавців, книгознавців, етнографів до вивчення цінних документальних джерел краєзнавчого та загальнонаціонального рівня звертає увагу на пам'ятку історії та культури - історично сформоване зібрання "Нова колекція" в складі бібліотеки Волинського ліцею, (1819 - 1832).

Важливого значення набуває якісне вивчення фонду. Так, після аналізу колекційного фонду "Нова колекція'Ле vizu встановлено, що книгозбірня містить сукупність поодиноких, без ознак приналежності до конкретних приватних зібрань, видань (книг та періодичних видань наукового характеру), з богослов'я, філософії, правознавства, загальної історії, російської історії, статистики, географії, математики, природничих наук, медицини, технології, мовознавства тощо, латинською, грецькою, російською, французькою, польською та ін мовами, що комплектувалися Волинським Ліцеєм з 1805 по 1832 рр. Хронологічні межі зібрання відносяться до XVIII -першої половини XIX ст. Маємо підстави припустити, що назва "Нова колекція" присвоєна зібранню поодиноких видань після перейменування Кременецької гімназії на Волинський ліцей (в 1819 р.).